
**KARS MÜZESİNDE BULUNAN BRONZ URARTU
ÇİNGIRAKLARI**

URARTIAN BRONZE BELLS IN KARS MUSEUM

*Akın BİNGÖL**

Geliş Tarihi: 07.11.2016
(Received)

Kabul Tarihi: 01.12.2016
(Accepted)

ÖZ: Doğu Anadolu’da büyük bir krallık kuran Urartular, madencilik alanında büyük bir gelişim göstermişlerdir. Kuruluş yıllarından başlayarak maden yatakları olan bölgeleri egemenlikleri altına almaya çalışmışlardır. Bu nedenle Urartular maden bakımından zengin olan Doğu Anadolu coğrafyasını iyi değerlendirerek burada var olan altın, gümüş, kurşun, bakır ve demir madenlerini işletmişlerdir. Bu maden işlemeciliğinin bir yansıması olan çingiraklar, Urartularda atların koşum takımları içerisinde, bütün Urartu coğrafyasında görülmektedir. Kazılarda ve kaçak kazılarda ortaya çıkarılan çok sayıda Urartu çingirakları, Urartu sanatında çingirakların önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Urartu Krallığı’nın geniş coğrafyalara yayılmasında atın önemli bir rolü olmuştur. Atın ulaştığı coğrafyalarda da çingiraklar vazgeçilmez bir unsur olarak yer almıştır. Bu makalede Kars Arkeoloji Müzesi’nde bulunan Urartu Çingirakları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Kars Müzesi, Urartular, Maden İşçiliği, Çingiraklar

ABSTRACT: Urartians, who founded a great kingdom in the Eastern Anatolia, made enormous progress in mining. Since its foundation, they tried to hegemonize the regions with deposits. Therefore, Urartians worked gold, silver, copper and iron in the Eastern Anatolia. The sleigh bells, which are the reflections of mining activities, can be seen in all of the Urartian regions. Many Urartian sleigh bells, which were extracted from the ground with legal and illegal archaeological excavations, Show that sleigh bells have great importance in the Urartian art. Horses had influential roles fro the spread of the Urartian Kingdom to the wide geography. Dleigh bells were inevitable elements in the regions where the horses could reach. In the paper, the Urartian sleigh bells in Kars Archeological Museum were analysed.

Key Words: Eastern Anatolia, Kars Museum, Urartians, Mining Labor, Bells.

* Yrd. Doç. Dr., Akın BİNGÖL Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, akinbing@hotmail.com

GİRİŞ

Urartu Krallığı, M.Ö. 2. binde Anadolu coğrafyası başta olmak üzere İran, Azerbaycan, Irak, Ermenistan ve Gürcistan'da egemenlik kurmuştur. Dönemin en güçlü devletlerinden biri olan Urartuların hidrolik ve madencilik alanında büyük bir gelişim gösterdiği bilinmektedir. Yaptıkları atılımlarda hâkim oldukları coğrafyaya altın çağını yaşatmışlardır. Altın, gümüş, kurşun, bakır ve demir maden yataklarının yaygın olarak bulunduğu Doğu Anadolu coğrafyasını iyi değerlendirmişler ve söz konusu madenleri işletmişlerdir¹.

Doğu Anadolu bölgesinde Urartu Krallığı döneminde kurşun, gümüş, demir ve bakır yataklarının işletildiği üç ana bölge bulunmaktadır. Bunlar; 1- Van Gölü'nün güneyi 2- Adıyaman-Malatya-Elazığ-Tunceli Bölümü 3- Erzincan-Erzurum-Bayburt-Gümüşhane-Artvin-Kağızman Bölgesi².

Doğu Anadolu'da Kalkolitik Çağ'dan günümüze kadar maden yataklarının işletildiği bilinmektedir. Elazığ "Keban Bölgesi" ile Artvin "Murgul Bölgesi" maden yatakları bu anlamda işlevlerini yerine getirmeye devam etmektedirler.

Urartu Krallığı'nın kurulmasından önceki dönemlerde yani Uruatri-Nairi Beylikler döneminde Asur kralları bölgeye seferler yapmışlardır. Bölgedeki söz konusu beyliklerden vergi olarak çeşitli maden ile bronz ve demirden yapılmış silahlar ile çeşitli eşyalar aldıkları Asur kaynaklarından anlaşılmaktadır. Asur kralı III. Salmanassar'ın M.Ö. 858 ve 855 yıllarında yapmış olduğu iki sefer ile bölgeyi yağmalamıştır (Balawat Kapısı'nın bronz kaplamaları üzerindeki resimlerde bu seferler detaylı olarak anlatılmıştır)³.

Urartu Krallığı kuruluşundan başlayarak maden yatakları bilinen bölgeleri egemenliği altına almaya çalışmıştır. Kuzeye ve batıya yapılan seferlerin amaçları toprakların genişletilmesi olduğu kadar maden yataklarını ele geçirmek de olmuştur. Urartu kralları yol şebekesini kurarak ordusunun hareket kabiliyetini artırdığı gibi, ticaretin artmasını da sağlamıştır. Aynı

¹ Ryan, C. W., *A Guide to the Known Minerals of Turkey*, Ankara, 1954, s. 1 vdd.

² Slattery, J. C. D., "Urartu and the Black Sea Colonies: an Economic Perspective", *Reprint from al Rafidon VIII*, Tokyo, 1987, s. 1 vd.; Belli, O., *Urartu Takıları*, 2010, İstanbul, s. 116; Ceylan, A., *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)*, Erzurum, 2008, s. 44 vd.; Ceylan, A., *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)*, Erzurum, 2015, s. 75 vd.

³ Frankel, D., *The Ancient Kingdom of Urartu*, London, 1979: res. 3-4; Ceylan, N., *Kuzeybatı İran'da Urartu Yerleşmeleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 42-45.

zamanda bu yerler maden yataklarından alınan madenlerin, maden işleme merkezlerine kolayca ulaşımını sağlamıştır⁴.

Urartu Krallığı'nın madencilikte ulaşılmış oldukları başarıları arkeolojik kazılarda elde edilen verilerden anlaşılmaktadır. Kazılarda binlerce heykel, zengin takılar, at koşum takımları, araba ve mobilya parçaları, silahlar ve kült eşyalar ele geçirilmiştir. Asur kralı II. Sargon'un ünlü sekizinci seferinde (M.Ö. 714) Muşasir (Ardini)'i yağmalamıştır. Asur kralı II. Sargon bu yağmadan 1 ton altın, 10 ton gümüş ve 109 ton bronzdan yapılmış madeni eşyaları Asur'a taşımıştır (Muşasir'in yağmalanma sahnesi Botta-Flandin 1849-50/II, Lev. 142-143). Urartu Krallığı'nın madencilikteki varmış olduğu noktayı açıklaması açısından önemlidir⁵.

Hiç şüphesiz Urartu kralları madenleri elde ederken madenleri ile ünlü yörelere yapmış oldukları seferlerde elde ettikleri ganimetler ve yıllık vergiler bunda önemli bir pay oluşturmaktadır. Örneğin Urartu kralı I. Arğişti'nin Diauehi üzerine yaptığı sefer sırasında elde ettiği ganimet 20.5 kg altın, 18.5 kg. gümüş ve 5 ton bakır'dır⁶.

Urartu maden sanatının gelişmişliği hususunda bilim adamları ortak kanaattedirler. Urartular neredeyse maden sanatı ile özdeşleşmişlerdir. Urartuların yapmış oldukları değerli maden eserleri Orta Anadolu, Yunanistan ve İtalya'ya kadar ihraç ettikleri bilinmektedir⁷.

Urartu maden sanatında ortaya koydukları eserlerin en etkileyici olanları tunçtan yapılanlardır. Tunç eserlerin yapılabilmesi için gerekli olan kalay Urartu coğrafyasında bulunmamaktadır. Muhtemelen kalay,

⁴ Belli, O., "Van Bölge Müzesindeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri", *Anadolu Araştırmaları IV-V*, 1977, s. 1 vdd.; Belli, O., "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması", (ed. O. Belli), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara, 2000, s. 409 vd.; Salvini, M., *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2006, s. 55 vd.; Özgül O, Erzurum Tortum'da Önemli Bir Urartu Kalesi; Kapıkaya, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/9 2015; s72 vd.

⁵ Piotrovsky, B.B., *Urartu*, Geneve, 1969, s. 115 vd.; Mayer, M., "Sargons Feldzug gegen Urartu-714 v. Chr. Text und Übersetzung", *MDOG* 115, Berlin, 1983, 65-132; Erzen, A., *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1992, s. 29 vd.; Salvini, M., *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2006, s. 94 vd.; Üngör İ, Erzincan Müzesinde Bulunan Urartu Dönemine Ait Bir Grup Tunç Bilezik ve Küpeler, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/10 2015; s 153 vd.

⁶ Ceylan, A., "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular", *Doğu Anadolu'da Bir Uygarlık Urartular Sempozyumu*, İstanbul, (Basımda).

⁷ Sevin, V., "Urartu Sanatı", *Arkeoatlas* 4, 2005, s. 116 vd.

Afganistan ve Orta Asya'dan getirilmiştir. Urartu maden sanatının gelişimi devlet tarafından oluşturulmuştur. Başarılı ve kaliteli eserler resmi devlet atölyelerinde üretilmiştir. Eserlerin bir kısmının üzerinde krallara ait kısa yazıtlar yer almıştır⁸.

Urartular döneminde çingirakların kullanımına geçmeden önce çingirakların kısa bir tarihçesini vermenin uygun olacağını düşünmekteyiz. M.Ö. II. binde kullanılmaya başlanan çingiraklar, daha küçük formda yapılmışlardır⁹.

M.Ö. I. binde büyük bir gelişim gösteren çingiraklar geniş coğrafyalarda kullanılmaya başlanmıştır. Mısır, Güneybatı İran, Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'da çok sayıda çingirak yapılmıştır. Çingiraklar, M.Ö. II. bine göre daha büyük ve daha gelişmiş formda üretilmiştir¹⁰.

Urartularda atın koşum takımları içerisinde kullanılan çingiraklara bütün Urartu coğrafyasında rastlanmaktadır¹¹. Kazılarda ve kaçak kazılarda çok sayıda ortaya çıkarılan Urartu çingirakları Urartu sanatında çingirakların önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Urartu Krallığı'nın geniş coğrafyalara yayılmasında atın önemli bir rolü olmuştur. Atın ulaştığı coğrafyalarda da çingiraklar vazgeçilmez bir unsur olarak yer almıştır. Çingiraklar, taşıdıkları anlam bakımından yöresel farklılıklar göstermektedir. İran'daki çingiraklar süs ve ses çıkarmanın yanı sıra büyü gücü ve kötü

⁸ Slattery, J. C. D., "Urartu and the Black Sea Colonies: an Economic Perspective", *Reprint from al Rafidon VIII*, Tokyo, 1987, s. 1 vd.; Belli, O., *Urartu Takıları*, 2010, İstanbul, s. 116; Ceylan, A., *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)*, Erzurum, 2008, s. 44 vd.; Ceylan, A., *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)*, Erzurum, 2015, s. 75 vd.

⁹ Calmayer, P., "Zur Genese altiranischer Motive II. Der Leere Wagen (Tafel 10-17)", *Arkeologische Mitteilungen aus Iran N.F 7, Eng. Bd. 1*, Berlin, 1974, s. 49 vd.

¹⁰ Calmayer, P., *Datierbare Bronzen aus Luristan und Kirmanshah*, Berlin, 1969, s. 111 vd.; Moorey, P. R. S. *Catalogue of the Ancient Persian Bronzes in 1971*, s. 137 vd.; Ceylan, A., "Van Müzesinde Bulunan Urartu Bronz Çingirakları", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 26, Erzurum, 2001, s. 1 vd.

¹¹ Morgan, J.de., *Mission Scientifique Au Caucase*, Paris, 1889, s. 125; Möbius, H., "Kaukasische Glocken in Samos", *Marburgen Studies*, Darmstadt, 1938; Wiesner, J., "Glocke", *Lexikon der alten Welt*, Frankfurt, 1901-1902, 1965, s. 1092 vd.; Taşyürek, O.A. *Adana Bölge Müzesindeki Urartu Kemerleri*, Ankara, 1975, res. 37, 47, 49, 53; *Urartu, Ein Wiederentdecker Rivale Assyriens*, (Katalog der Ausstellung; Herausgegeben von Hans-Jörg Kellner, *Prähistorische Staatssammlung*, München, 1976, Lev. 8.

ruhları kovma özelliği de taşımaktadır¹². Samos'ta dini törenlerde çingirakların kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Sialk ve Ziviye'deki mağaralardaki resimlerde at koşum takımlarında çingiraklar yer almaktadır¹³. Luristan'da tespit edilen tunç levhalarda koşan bir boğanın boynuzunda çingirak betimlenmiştir¹⁴. Persepolis kabartmalarında at koşum takımlarında çingiraklar yer almıştır. Yine Asur duvar resimlerinde atların koşum takımlarında süsleyici olarak çingiraklara rastlanmaktadır¹⁵.

Urartu Krallığı'nda üretimini bildiğimiz çingiraklar çok sevilmiş ve Urartu sınırlarının ötesine geçmiştir. Urartu çingiraklarının Ege dünyasına ihraç edildiği tahmin edilmektedir. Samos'da yapılan kazılarda Urartu çingiraklarının ortaya çıkması bu ihracatın bir sonucu olmalıdır¹⁶. Kafkaslarda zengin define buluntularında tespit edilen çingirakların da Urartu çingirakları ile çok yakın benzerlik gösterdiği görülmüştür¹⁷.

Tunç Çingirak: 1

Yükseklik: 7,2 cm

Ağız Genişliği: 5.2 cm

¹² Wiesner, J., "Glocke", *Lexikon der alten Welt*, Frankfurt, 1901-1902, 1965, s. 1092 vd.

¹³ Jantzen, U., *Ägyptische und orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos(Samos VIII)*, Bonn, 1972, s. 80 vdd.

¹⁴ Belli, O., "Van Bölge Müzesindeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri", *Anadolu Araştırmaları IV-V*, 1977, s. 206.

¹⁵ Olmstead, A. T., *History of Assyria*, Chicago, 1923, res. 150, 154, 155, 156, 171; Parrot, A., *Assur*, München, 1961, res. 108, 118, 119, 345; Potratz, H. A. "Die Pferdgebisse des zwischenstrom Ländischen Raumes", *Archiv für Orientforschung* XIV, Berlin-Graz, 1941-1944, s. 1 vd.; Godard, A., *Le trésor de Ziviye*, Haarlem, 1950, res. 83, 87; Schmidt, E.F., *Persepolis I*, Chicago, 1953, Lev. 35, 37B, 39B, 41, 43B, 52.

¹⁶ Tarhan, M.T.-V. Sevin, "İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Urartu Bronz At-Koşum Parçaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 6, 1975, s. 45 vdd.; Taşyürek, O.A. *Adana Bölge Müzesindeki Urartu Kemerleri*, Ankara, 1975, res. 47, 49, 53; Muscarella O.W., "Urartian Bells and Samos" *The Journal of Ancient Near Eastern Society of Columbia University*, 10, 1978, s. 61 vd.; Ceylan, A., "Van Müzesinde Bulunan Urartu Bronz Çingirakları", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 26, Erzurum, 2001, s. 1 vd.

¹⁷ Morgan, J.de., *Mission Scientifique Au Caucase*, Paris, 1889, s. 125, res. 104-105; Möbius, H., "Kaukasische Glocken in Samos", *Marburgen Studies*, Darmstadt, 1938, s. 158 vd. Lev. 66F.

Çingirak, tunçtan içi boş döküm tekniği ile yapılmıştır. Tutamak kısmı gövde ile beraber dökülmüştür. Tutamak kısmı yuvarlak olarak tasarlanmıştır. Aşırı derecede oksitlenmiş olan çingirak, günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Çingirak, çan biçiminde yapılmış olup, yivlerle dört bölüme ayrılmıştır. Üst kısımdan gövdeye geçerken tekrar bir yiv oluşturulmuştur. Gövde kısmına geçiş olarak tasarlanan bu bölüm oldukça dar tutulmuştur. Tekrar bir yivle gövde kısmına geçilmiştir. Gövde kısmında dikdörtgen formlu 3 pencere yapılmıştır. Çingiraklarda da pencerelerin yapılmasının nedeni süslemeden çok, daha fazla ses çıkarmak amacıyla yapıldığı tahmin edilmektedir. Çingirakların gövde kısmından etek kısmına geçişte tekrar bir yiv oluşturulduğu görülmektedir. Çingirağın ağız kısmı da bir yivle tamamlanmıştır. Çingirakta herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır. Çingirağın, büyük bir ihtimalle M.Ö. 8. yüzyıla ait olduğunu tahmin etmekteyiz¹⁸. (Resim 1)

Tunç Çingirak: 2

Yükseklik: 10 cm

Ağız Genişliği: 6.2 cm

Çingirak, tunçtan içi boş döküm tekniği ile yapılmıştır. Tutamak kısmı gövde ile birlikte dökülmüştür. Gövdenin üst kısmında demir tutamak için boş bırakılan bir delik bulunmaktadır. Gövdesinde herhangi bir yapıt veya süsleme bulunmamaktadır. Ağız kısmı ise düz olarak yapılmıştır. Oldukça sade bir çingirak formundadır. Çingirakta daha fazla ses çıkarması için yapılan pencere veya çizgi biçimli dikey boşluk bırakılmıştır. Kısmen oksitlenen çingirak aşırı derecede deforme olmuştur. Ezilen çingirağın bir kısmı da kırılmıştır. Çingirağın benzer örnekleri gibi M.Ö. 8. yüzyıla ait olduğunu tahmin etmekteyiz¹⁹. (Resim 2)

¹⁸ Benzer çingiraklar için bkz. Piotrovsky, B.B., *Urartu*, Geneve, 1969, res. 75; Piotrovsky, B.B., *Karmir Blur*, Leningrad, 1970, res. 58; Ceylan, A., “Van Müzesinde Bulunan Urartu Bronz Çingirakları”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 26, Erzurum, 2001, Çiz. 4, res. 4.

¹⁹ Benzer örnekleri için bkz. Berghe, L. V.-L. D. Meyer, *Urartu, een vergeten cultuur uit het bergland Armenia*, Gent, 1983, no. 65; Kellner, H. J., “Datierungsfragen zu Urartu”, *Skythika* (Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - historische Klasse, Abhandlungen NF 98), München, 1987, s. 22, Taf. 24, 1; Kellner, H. J., *Gürtelbleche aus Urartu Prähistorische Bronzefunde PBF*, Stuttgart, 1991, s. 16, Abb. 9; Merhav, R., “Pairing and Grouping of Chariot and Horse Fittings”, *Urartu Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*, (Ed. R. Merhav), Jerusalem, 1991, s. 88, res. 45, 60, 95; Ceylan, A., “Van Müzesinde

Tunç Çingirak: 3

Yükseklik: 9 cm

Ağız Genişliği: 5.9 cm

Çingirak, tunçtan içi boş döküm tekniği ile yapılmıştır. Tutamak kısmı gövde ile beraber dökülmüştür. Tutamak kısmı yuvarlak olarak tasarlanmıştır, içi ise boştur. Çingirak, çizgi kazıma tekniği ile bezenmiştir. Aşırı derecede oksitlenmesine rağmen günümüze sağlam olarak ulaşmıştır. Üç bölüm halinde tasarlanmıştır. Üst kısım yani boyun kısmı kazıma tekniği ile yapılmış uzun ve dikdörtgen biçimli damla motifleri ile süslenmiştir. Gövde kısmı iki bölümden oluşmaktadır. Gövdenin üst kısmında kare biçimli 6 adet pencereler bırakılmıştır. Gövdenin alt kısmına bir yivle geçilmiştir. Bu kısımda da kare biçimli pencereler yapılmıştır. Ağız kısmı ise bir yivle tamamlanmıştır. Herhangi bir yapıt bulunmayan çingirağın benzer örnekleri gibi M.Ö. 8. yüzyıla ait olduğunu tahmin etmekteyiz²⁰. (Resim 3)

Tunç Çingirak: 4

Yükseklik: 10 cm

Ağız Genişliği: 6.2 cm

Çingirak, tunçtan içi boş döküm tekniği ile yapılmıştır. Tutamak kısmı gövde ile beraber dökülmüştür. Tutamak kısmı yuvarlak olarak tasarlanmıştır. Çingirağın demir dilini tutmak için boyun kısmına küçük bir delik açılmıştır. Çingirağın demir dili düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Gövde kısmının ağız kısmına yakın olan bölümünde üçgen biçimli üç adet pencere yapılmıştır. Ağız kısmı ise yivle tamamlanmıştır. Az miktarda oksitlenme tespit edilmiştir. Herhangi bir süsleme ve yapıt bulunmayan çingirağın

Bulunan Urartu Bronz Çingirakları”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 26, Erzurum, 2001, çiz. 16, res. 16.

²⁰ Benzer örnekleri için bkz. Merhav, R., “Pairing and Grouping of Chariot and Horse Fittings”, *Urartu Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*, (Ed. R. Merhav), Jerusalem, 1991, s. 95, res. 57-58-59; Berghe, L. V.-L. D. Meyer, *Urartu, een vergeten cultuur uit het bergland Armenia*, Gent, 1983, no: 77; Ceylan, A., “Van Müzesinde Bulunan Urartu Bronz Çingirakları”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 26, Erzurum, 2001, çizim 1-2, resim 1-2.

benzer örnekleri gibi M.Ö. 8-7. Yüzyıllara ait olduğunu tahmin etmekteyiz²¹.
(Resim 4)

KAYNAKÇA

Belli, O., “Van Bölge Müzesindeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri”, *Anadolu Araştırmaları IV-V*, 1977, s. 177-226.

Belli, O., “Doğu Anadolu’da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması”, (ed. O. Belli), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara, 2000, s. 409-414.

Belli, O., *Urartu Takıları*, 2010, İstanbul, s. 116.

Berghe, L. V.-L. D. Meyer, *Urartu, een vergeten cultuur uit het bergland Armenia*, Gent, 1983.

Botta, P. É.-M. E. Flandin, *Monument de Ninive, (decouvert et decrit par M. P.-E.Botta, mesure et dessine par M. E. Flandin)*, Sayı: V, Paris, 1849-1850.

Calmayer, P., *Datierbare Bronzen aus Luristan und Kirmanshah*, Berlin, 1969.

Calmayer, P., “Zur Genese altiranischer Motive II. Der Leere Wagen (Tafel 10-17)”, *Arkeologische Mitteilungen aus Iran N.F 7*, Eng. Bd. 1, Berlin, 1974, s. 49-77.

Ceylan, A., “Van Müzesinde Bulunan Urartu Bronz Çingirakları”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi 26*, Erzurum, 2001, s. 1-27.

Ceylan, A., “Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu’da Diauehi Krallığı ve Urartular”, *Doğu Anadolu’da Bir Uygarlık Urartular Sempozyumu*, İstanbul, (Basımda).

Ceylan, N., *Kuzeybatı İran’da Urartu Yerleşmeleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Erzen, A., *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1992.

Frankel, D., *The Ancient Kingdom of Urartu*, London, 1979.

Godard, A., *Le trésor de Ziwiye*, Haarlem, 1950.

Jantzen, U., *Ägyptische und orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos(Samos VIII)*, Bonn, 1972.

²¹ Merhav, R., “Pairing and Grouping of Chariot and Horse Fittings”, *Urartu Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*, (Ed. R. Merhav), Jerusalem, 1991, 95, res. 61; Berghe, L. V.-L. D. Meyer, *Urartu, een vergeten cultuur uit het bergland Armenia*, Gent, 1983, no. 68; Ceylan, A., “Van Müzesinde Bulunan Urartu Bronz Çingirakları”, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi 26*, Erzurum, 2001, çiz. 17, res. 17.

Kellner, H. J., "Datierungsfragen zu Urartu", *Skythika* (Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - historische Klasse, Abhandlungen NF 98), München, 1987, s. 19-23.

Kellner, H. J., *Gürtelbleche aus Urartu Prähistorische Bronzefunde PBF*, Stuttgart, 1991.

Mayer, M., "Sargons Feldzug gegen Urartu-714 v. Chr. Text und Übersetzung", *MDOG* 115, Berlin, 1983, 65-132.

Merhav, R., "Pairing and Grouping of Chariot and Horse Fittings", *Urartu Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*, (Ed. R. Merhav), Jerusalem, 1991, s. 96-113.

Moorey, P. R. S. *Catalogue of the Ancient Persian Bronzes in 1971*.

Morgan, J.de., *Mission Scientifique Au Caucase*, Paris, 1889.

Möbius, H., "Kaukasische Glocken in Samos", *Marburgen Studies*, Darmstadt, 1938, s. 156-166.

Muscarella O.W., "Urartian Bells and Samos" *The Journal of Ancient Near Eastern Society of Columbia University*, 10, 1978, s. 61-72.

Olmstead, A. T., *History of Assyria*, Chicago, 1923

Özgül O., "Erzurum Tortum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Kapıkaya," *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 2015;s 69-92

Parrot, A., *Assur*, München, 1961.

Piotrovsky, B.B., *Urartu*, Geneve, 1969.

Piotrovsky, B.B., *Karmir Blur*, Leningrad, 1970.

Potratz, H. A. "Die Pferdgebisse des zwischenstrom Ländischen Raumes", *Archiv für Orientforschung* XIV, (1941-1944), Berlin-Graz, s. 1-39.

Ryan, C. W., *A Guide to the Known Minerals of Turkey*, Ankara, 1954.

Salvini, M., *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2006.

Schmidt, E.F., *Persepolis I*, Chicago, 1953.

Sevin, V., "Urartu Sanatı", *Arkeoatlas* 4, 2005, s. 116-117.

Slattery, J. C. D., "Urartu and the Black Sea Colonies: an Economic Perspective", *Reprint from al Rafidon VIII*, Tokyo, 1987, s. 1-30.

Tarhan, M.T.-V. Sevin, "İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Urartu Bronz At-Koşum Parçaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 6, 1975, s. 45-56.

Taşyürek, O.A. *Adana Bölge Müzesindeki Urartu Kemerleri*, Ankara, 1975.

Urartu, Ein Wiederentdeckter Rivale Assyriens, (Katalog der Ausstellung; Herausgegeben von Hans-Jörg Kellner, Prähistorische Staatsammlung, München, 1976.

Üngör İ, “Erzincan Müzesinde Bulunan Urartu Dönemine Ait Bir Grup Tunç Bilezik ve Küpeler”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/10 2015; s 151-168

Wiesner, J., “Glocke”, Lexikon der alten Welt, Frankfurt, 1901-1902, 1965.

Res. 1.

Res. 2.

Res 3

Res. 4.

Res. 5

Res. 6

Res. 7

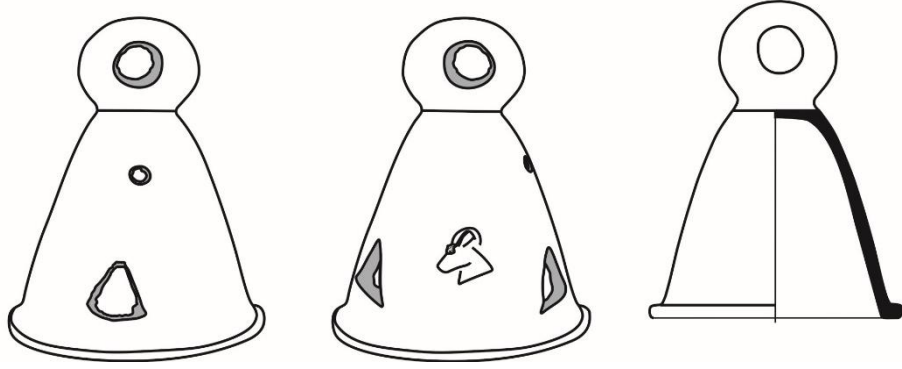
Res. 8

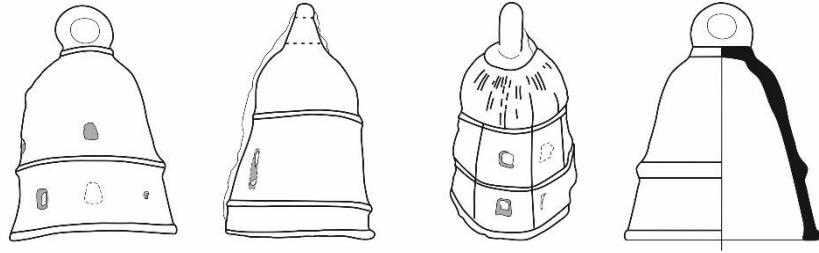
Res. 9

Res. 10

ÇİZİMLER

Çizim 1.

Çizim 2.

Çizim 3.